

BÖDÖK GERGELY

BÉKE-LES – SZARAJEVOI ÉS MONTENEGROÍ ÚTIRAJZ

Még szürnek és túlságosan élesek a képek, de a zajok legalább tompán törnek meg a csendet. Utoljára összesítjük a holminkat, idegesen és sietősen ellenőrizzük az iratokat és túrjuk át újra a csomagot. Sok teendő mindenestre már nincs, még egy gyors kávé belefér, és mehetünk is. Mikor kilépünk az utcára, a pocsoló felszínén megcsillan a szórványos közvilágítás fénye, jelezve, hogy rongy ez az idejé. Pár perccel múlt négy. Indulunk. Úgy hisszük, messzire menni hajnalok hajnalán a legjobb. Ilyenkor az éjszaka még nem ágyazott be gondolataink után és a nyomában koslató derengés halkszavú sürgetésének hála a felkelő nap már úton talál. Ahogy aztán halad velünk a kocsis, rendszerint észre sem vesszük, mikor szelődül át bennünk a várakozás feszültsége az utazás izgatottságává.

Útitársunk és kalauzunk évtizedek tapasztalatával a háta mögött már rutinos Balkán-járó. Magabiztossága megnyugtató és ragadós, így egyáltalán nem kell koncentrálnunk, hagyhatjuk magunkat sodródni. Konkrét haditervek nincsenek is, talán csak egy-két látnivalót néztünk ki előre, ő majd tudja, mit és hol kell. A határ közeledtével a kétoldali drótsövényakadályok és itt-ott posztoló rendőrszolgálat megerősítik bennünk újra, hogy a történelemnek egyáltalán nincs vége. A határvédelmi szigorú arca az első napsugarak feltűnésével párhuzamosan oldódik fel. Lassan visszafordíthatatlanul reggel lesz, és mi már odahagytuk Magyarországot.

Minden előítéletünk otthon maradt, amennyire pár napra való holmival az útitársunkat megtöltöttük, nem is igazán maradt volna nekik hely. Úgy sejtettük ugyanis, a Balkán a globalizált világ dróttjain cikkadó hírek zord külsejű, borostás, hisztérikus szereplője a hírek ellenére a lelke mélyén valójában egy érzékeny, önzetlen és szimpatikusan csupa-csupa régi dolgokkal vesződő alak, akivel szót lehet érteni. Ösztönösen megéri a bizalmatlanságot és nem állja sokáig a nyegle, túlon túl magabiztos európai gőgöt. Két világ mostohagyereke, és mint ilyen, sosem tud annyira csak az egyik szülőhöz húzni, hogy néha igazat ne adjon a másiknak. Felemás vonásai miatt aztán néha árulózzák, páran kinevetik, de még többen csodálják ereje miatt, mindezek mellett pedig kicsit mindenki tart is tőle. Leginkább talán a felvilágosult és utópiákba ájult európai idegrendszer nyugtalanító történetei miatt, amiket rendre elővesz, és ilyenkor derül ki, mekkora múlt van mögötte. Vagy sokkal inkább múltak. Kultúrák, születés és halál, következmények és az öröknek hitt állandók örökös változása. Utóbbiak velejárájaként pedig gyakorta mesél bánatról és vérről is, és a múlt nagy temetéseinek szemtanújaként néha olyanokról is beszámol, amiket szerettünk volna rég elfelejteni. Nem csoda, hogy aztán többnyire egyedül ül. Két mélyre szívott slukk után a nehéz munkához szokott idős emberek vastag hangján belekezd.

Itt van mindjárt az egyik legnagyobb mese: Szarajevó.

*

Már az ide vezető út is igazi időutazás és fejest ugrás a multikulti régóta kitalált formájában. Régnak tűnő, valójában alig egy évtizede eltemetett reflexeink jönnek elő, amikor újra személyi igazolvány és útlevél után babrálunk – a schengeni térség polgáraiként elszoktunk már ettől. Mára az 1992-óta független volt jugoszláv tagköztársaság lakosságának nagyját az ország északnyugati csüskében és középső részén többséget alkotó bosnyák etnikum adja. A közösség súlyát jelzik a településeken sorra kinövő újszerű, fehérre meszelt falú mecsetek egész sora. Tornyaik: akárcsak hitük magabiztos, égre mutató ujjai. Némelyek csak egészen kicsik, szinte csak jelzészzerűek, mások sokkal impozánsabbak és határozottabbak. Utunk az ország fővárosához előbb a Szerb Köztársaságon, majd az 1995-ös daytoni békeszerződés óta az ország területének több mint felét kitevő bosnyák–horvát föderáción keresztül vezet. A negyed évszázada kitört délszláv háború nyomai úton-útfélen szembeköszönnek: itt-ott lerombolt épületek, rakétákkal szétlőtt otthonok, másutt csak szórt golyónyomok a falakon. Az omladékot, úgy fest, széthordták, de volt, hogy egyszerűen csak kikerülték, és megtanultak a múlt törmelékeivel együtt élni. De a történetek a mindennapok részei is, és mint ilyenek, jelenlétük érezhető. Néhol az országút két oldalán az autóból is olvashatók a megtisztítatlan aknamezőkre figyelmeztető táblák. A félmúlt óvatosságra intő sorvezetői, amelyek türelemre figyelmeztetik az óvatlan járókelőt. Mi ennek ellenére sietünk, talán túlságosan is. Amit nyertünk a sebességen, útközben kétszer is elvesztettük a bosnyák szervek „vámszedőinek” praktikáin. Félelmetes precizitással tudták, hol kell megállítaniuk a szabálytalanul előzőket és a hozzánk hasonlóan időnyerésre játszó gyorshajtókat. Ha nincs regula, annak is meg kell fizetni az árát. Ebben legalább következetes ez az egész itt, de kicsit minden más fénytörést kap. Odahaza például biztosan elvették volna sofőrünk jogosítványát is, ráadásul úgy két napra szánt késpzépntét fizette volna ki büntetésül. Itt ez számunkra most „csak” hétezer forintnak megfelelő – idén épp húsz éve használatos – boszniai konvertibilis márkába került és fél óra csúsásba. Az idegeskedésnek, talán emiatt is, nyoma sincs, sőt: szinte gyermeken kedélyes az egész hercehurca. „Ez itt a Balkán!” – kapom meg a választ, amikor afelől érdeklődöm, hogy megérte-e. „Nyugalom, nincs semmi gond!” – teszi még harsogva nevetve hozzá, és furcsamód ez aztán végképp hat. Lassan kezdünk átszellemülni.

Aztán Budapesttől körülbelül hét óra alatt el is érjük a Dinári-hegység egyik tövébe épült Szarajevó határát. Az első, ami rögtön beszippant, az a szocreálnak csúfolt, valójában a kultúrtörténetben szocialista realizmusként számontartott megkopott esztétika. Furcsa, talántán tipikus jegyeket őrző kiöregedett és túlélte külvárosi modernizmus, ami miatt lehetne ez az egész sok helyütt másutt is a volt szovjet táborban. Bizonyára van is. Az elsuhanó házsorok a fakó barna és a sötétszürke tucatnyi árnyalatát idézik. Már újszerű korokban is szűknek és lelakottnak tetsző épületek, mostanra omladozó vakolatok és nagy adag reménytelen – valójában egykor nagyon is reménnyel telt –, mára aktualitásukat vesztő szlogenekkel és fénytelen graffitikkal tetovált házak közt vezet az utunk. Egyre beljebb a főváros centrumába, a fizikai tér mellett az időben is – igaz, visszafelé. A kezdeti formátlanság fokozatosan olvad le a városról, az eklektikát a belső terek impozáns irodaházakkal, boltokkal és magas épületekkel gazdagítják, az üresen tátongó, gyakorta golyónyomokkal szagztatott homlokzatok pedig egyre fogynak, ha teljesen nem is tűnnek el. Jugoszlávia felbomlását követően a szerb nacionalista csapatok 1992 áprilisában kezdték lőni a várost, a három és fél évig tartó ostrom alatt – becs-

lések szerint – az áldozatok száma elérhette a húszezer főt is, köztük minden tizedik pedig gyerek volt. A szüntelen ostrom következményeként a lövegeknek szinte minden lakóház áldozatul esett, és a több mint kétszáz pontról lőtt városban kórházak, iskolák, a kommunikációs központok és gazdasági épületek is tetemes károkat szenvedtek. Nem csoda, hogy a regenerálódás máig nem sikerült tökéletesen, de a működés kétségtelen jelei kézzel foghatóak: a tereket ugyanis mára nyüzsgő habarcsként köti össze a pulzáló élet. Dolgukra sietők patogós lépteit, a körbe járó, kanyarodó villamos zaja, a forgalomban helyezkedő autók zörejei, parkban sakkozók pusmogása. A négyszázszáz négyezer lélekszámú városban az első állomásunk az 1882-ben, keleti és modern stílus ötvöztetésével épült Európa Hotel úgynevezett Bécsi kávéháza (*Bečka Kafana*), amely nevéhez méltó színvonalú, a jellegében kicsit a helyi Centrálnak számító szálloda alagsora bárhol Európában megállná a helyét. Újdonságként hat, hogy szinte bárhol lehet dohányozni az országban, beleértve még a benzinkutakat is. Itt a kávézóban a pincér különösen készséges: mire a cigaretta előkerül, már az asztalnál is terem, hogy azt meggyújtja. Keleti kényelem, nyugati izgalom. A szomszéd asztalnál helyi idős urak lebzselnek, a törzsvendégek kiismerhetők, otthonos magabiztosságával. Mindannyian egy-egy újságba temetkeznek és csak néha szólnak egymáshoz, azt is lassan és artikuláltan. Öltözékük – a cipőket leszámítva – visszafogott pedantériát mutat: háromrészes öltöny, kalap, selyemsál. Utóbbiból bőséges választék várja a vásárló kedvű turistákat a város történelmi óvárosában (*Stari grad*), a hódoltság ideje alatt kiépült *Baščaršija* központ bazárában. Itt, az utcakövön hemzseggő galambokról köznevesült téren található a mór stílusú faszekeretes *Sebilj* (arabul a nyilvános szökőkút), amelyet Kukavica Mehmed pasa emelt 1754-ben, majd miután leégett 1891-ben építették újra. A városi legenda szerint aki ennek vizéből szomját oltja, még vissza fog térni Szarajevóba. A háborús emlékezet kommercializálódását mutatják a történelmi emlékek és az ezekből készült tárgyakból bőséges felhozatala is. A piac üzleteiben és standjain szinte minden megtalálható az élelmiszerektől a régiségeken és ruhaneműn át az ékszerekig. Jólesik ebben az elevenségben körülnézni, sietni már amiatt sem érdemes, mert sikamlós az esőáztatta köveket. Nagy számban vannak Törökországból érkező áruk is, a hazaiakhoz képest töredék áron, meg persze csempészholmik és világhírű nyugati márkák átcímkeztetett hamisítványai.

Kétségtelen tény, hogy a kereskedelmi utak metszéspontján fekvő Szarajevó már az újkorban óriásit fejlődött. A muszlim, katolikus, ortodox és szefárd zsidók alkotta városi lakosság a 17. század végére a Balkán-félsziget második legnagyobb városa lett Isztambul után. Az évszázad végére ez a lendület megtört, amiatt is, hogy a várost a Magyar Királyság felszabadítását követően, 1697-ben Savoyai Jenő császári tábornagy seregei kifosztották és felgyújtották. Az újrakezdés szinte rögtön elindult, a régi patinából valami megőrződött, de a korábbi pompa és nagyság örökre elillant. Az 1878-ban a tartomány önkényes osztrák–magyar okkupálása infrastrukturális fejlesztéssel, építkezésekkel és modernizálódással járt, a történelmi városrész pedig – akárcsak élő múzeum – jellegében ma is leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát tükrözi. 1885 szilveszterében itt indult el először a kontinensen az ekkor még lóvontatta vasút, a későbbi villamos elődje. A város nevezetes folyója, az ekkor koszosszürkének tetsző, nyáron inkább rozsdabarnás árnyalatú Miljačka fölött párszáz méterenként hidak húzódnak, a vasúti híddal együtt összesen huszonkettő. Alacsony vízhozama miatt a meder egyáltalán nem mély, két fal közt vezető útját kisebb lépcsőzetes duzzasztással egyengetik,

hamisítatlan mediterrán hangulatot kölcsönözve a városnak. A nyáron rendszerint kiszáradó folyó egyik legszebb hídja az óvárost az egykori katolikus (azaz latin) negyeddel összekötő Latin híd (*Latinska Čuprija*). A csodálatos milió ellenére a balparti hídfő elsősorban nem a panorámájáról híresült el. Itt, az akkori Appelkai és Franz Josef Strasse (a mai *Ulica Obala Kulina bana* és *Ulica Zelenih Beretki*) sarkán lőtte le Gavrilo Princip nacionalista szerb diák Ferenc Ferdinándot, a Monarchia trónörökösét és feleségét, Hohenberg Zsófia hercegnét. A világtörténelmi jelentőségű merényletre 1914. június 28-án került sor, a Monarchia éppen egy hónappal később üzent hadat a szerbeknek. A gyilkosságnak így közvetett szerepe volt abban, hogy Ausztria–Magyarország és a szerbek viszonya végérvényesen megromlott, az utóbb I. világháborúvá katalizálódó konfliktusban pedig milliók veszítették életüket. A tethelyen ma a Szarajevó 1878–1918 Múzeum áll (*Musej Sarajeva*), falán lakonikusan tömör – a merényletnek mindössze egy szikár mondatot szentelő – szerb és angol nyelvű emléktáblával, utcára nyíló ablakaiban korabeli fényképfelvételekkel. A közeli hídfő a 20. századi szimbolikus politizálás eklatáns példáját nyújtja. 1917-ben a gyilkosság évfordulóján itt leplezték le a trónörökös és felesége emlékének szentelt kettős emlékoszlopot, amelynek vasrészeit a diósgyőri Állami Gépgyárban készítették. A „nagy háború” után ezt az emlékművet elbontották, helyére, az ekkor már Principről elnevezett híd lábához, a nemzeti hősnék tartott fiatal merénylők emlékére állított emléktábla került, amit a város 1941-es megszállásakor német tisztak leszereltek, és – állítólag – Adolf Hitlernek küldték el 52. születésnapjára. Voltak a járda betonjába öntött Princip-lábnyomok is, amik az 1992 utáni új Boszniában eltűntek.

Szarajevó megérdemelten vívta ki „Európa Jeruzsálemének” megtisztelő hasonlatát: alig pár száz méter távolságra állnak egymástól zsidó, katolikus, ortodox és muszlim vallási szent helyek és templomok, noha a muzulmán dominancia – a város több száz mecsetjével – egyértelmű. A főbb kegyhelyek mindegyike látogatható, de csak meghatározott időben. A 6. századi bosnyák bég, Gázi Huszrev által építtetett dzsámiba hosszas könyörgésünk ellenére sem sikerült bejutnunk, ekkor épp a hívőknek volt fenntartva. Hosszabb városi sétával vigasztalódtunk hát, útba ejtve a Szent Mihály és Gábrriel nevét viselő 6. századi öreg ortodox templomot. Közben, ha tekintetünket épp nem a homlokzatokra, hanem a földre szegezzük, a mára igencsak elhalványult emlékü 1984-es téli olimpia logójába botolhatunk. Pedig az első kelet-európai téli olimpia a maga korában igencsak sikeres volt, és a poszt-titói Jugoszlávia nemzetközi sikerén túl még anyagi profittal is járt. Sajnálatos, hogy alig nyolc évvel később a sportlétesítmények jelentős részét szétlőtték vagy a harcok következtében gyulladtak ki és égtek le, a bobbálya pedig sokáig a szerb csapatok lövészárkaként is szolgált. Napjainkra a mesterlövészek által használt egykori síugrósáncot benőtte a gaz, a betont pedig megette az idő. Ahogy a városban egy helyütt az olimpia kifakult színű kabalafiguráját, Vučko farkast is ellepték el a graffitik, úgy az olimpia rendezésének eufóriáját is felülírták a későbbi háború borzalmai.

Magunk mögött hagyva az egykori szerájt, részben a Drina folyó mellett haladva legtávolabbi úticélunk, a montenegrói főváros, Podgorica felé vesszük az irányt. Az újlatin nyelvekben fekete hegyeiről (*monte negro*) elnevezett ország mindössze 2006 óta független, lakosainak száma 650 ezer körüli. Szinte máig felfedezésre váró elgurult gyöngyszem, szépséges természeti értékei igazi mediterrán környezetté emelik. Az ország délnyugati határát

az Adriai-tenger közel háromszáz kilométer hosszan jelöli ki, tengerpartjából mintegy hetven kilométernyi partszakasz van strandként kiépítve. A legszebb olasz partokkal vetekedő sáv mellett az ország jellegét a magyar emlékezetben is ismerősen csengő Kotori-öböl (régii olasz nevén Cattarói-öböl) – egy, a tenger által elöntött folyamvölgy, a félsziget legnagyobb tavának számító Shkodrai-tó környéke, valamint az ország központi részeit alkotó hegyek és völgyek határozzák meg.

Az ide vezető út egyszerre felemelő, egyszersmind félelmetes a kátyús utaktól és a kanyargó szurdokvölgy látványa miatt. Az M18-as úton haladva jól láthatók alant a vadvízi evezősöket váró vendégházak és a Drina-kanyonba látogató turisták kényelmét szolgáló komfortos épületek. Központi fűtés ugyanakkor ezekben nincs – tudom meg –, így csak nyáron használhatók. Ugyanez igaz az eddig mögöttünk hagyott legtöbb városra is, az infrastruktúra igencsak korlátozott, az udvarokon és balkonokon felhalmozott fahasábok a fűtés tömeges, jól bevált és olcsó formáját mutatják.

Bosznia-Hercegovinából a Hum nevű határátkelőhelyen lépünk ki, ahonnan rövid fage-rendás híd vezet a túlsó Šćepan poljének nevezett határátkelőjéhez. Ez itt már Montenegró. Bár főútnak számít, forgalom most alig van, gondos ellenőrzés annál inkább. Utunk szorosan a Piva folyó vonalát követi, a szerpentinből élénk táru-panoráma a Sziklás-hegység-gel vetekszik. A kanyargó útszakasz sziklába vágott, változó hosszúságú alagutakon át vezet, az óvatosság a szembeforgalom miatt elengedhetetlen. Oldalt (akárha a hegyek megfagyott könnyei volnának a januári fagyban) félméteres jégcsapok lógnak alá, a szürkés-kékben pompázó hegyoldalt ritkásnak tűnő erdő borítja, helyenként szürreális módon falatnyi sziklákon megkapaszkodó cédrusszerű fákkal. A völgyet uraló Mratinje-gát közepén megállunk. A beton- és acélkolosszus szívszorító látványa szinte leírhatatlan. Egyik oldala velünk egy szintben áll; a lényegében mesterségesen felduzzasztott víztározó, a smaragd színű Piva-tó, Montenegró második legnagyobb tava. A gát másik oldala a 220 méterrel mélyebben fekvő kanyon az elöntött Piva folyóval az emberi vakmerőség és természetformáló erő szimbóluma. Az 1975-re elkészült gát a Hoover-gáttal vetekszik, hossza mindössze egy méterrel marad csak le az amerikaiétól. Ahhoz, hogy a völgyet el lehessen árasztani vízzel, még egy 16. századi kolostort is darabjaira szedtek és építettek újra magasabban.

A Morača folyó mentén fekvő Podgoricáig már sehol sem állunk meg. Így is beesteledik, mire elértük a várost. Eddigre a környező hegyek sziluettjeiből és a települést ölelő völgyből szinte semmi nem látszott már. A város már a római korban lakott volt, az Oszmán Birodalmon kívül később a rövid életű önálló királyság székhelye lett, de tartozott két évig a Monarchiához is, 1918-tól pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. A várost 1946-ban Titogradra keresztelték át, s csak 1992-ben nevezték vissza Podgoricára. Érezhető, hogy Szarajevónál jóval délebbre vagyunk, a hőmérséklet januárban is 7-8 fokkal melegebb, nyaranta pedig – mesélik – szinte elviselhetetlen a hőség. Ilyenkor a város tehetősei kiköltöznek, de lényegében a legtöbb helyi is a tengerparti lakásaikba és vendégházaikba vonul. Turisták viszont jönnek, egyre nagyobb számban, a városi infrastruktúra is a megnövekedett igények ellátását szolgálja. Podgorica modern jellegű belvárosa élhető, mediterrán városképet mutat. Az üzletsorokkal, irodákkal és kormányzati hivatalokkal tarkított centrumtól távolabb régi kőházak utcák, már-már falusias földszintes házsorok és kávézók sorakoznak. Túl sok látni-

ló a városban nincs, az óváros óratornyát azért megnézzük. Ennek tetejéről a török felújítást követően kihagyták az egykori keresztet – nagyobb vitát kiváltva.

Fél órányi útra fekszik a várostól az Ostrog-kolostor, az egyik legszebb montenegrói szerb ortodox templom. A messze földön híres zarándokhelyet 17. századi püspök, Ostrogi Szent Vazul alapította, akit itt is temettek el. A hívők a hely szellemének csodatévő erőt tulajdonítanak – az itt elmondott ima gyógyulást hoz. Így aztán az alapító halálának napján (a gregorián naptár szerint május 12-én) sokan gyalog is nekivágnak a kanyargós szerpentinre megközelíthető, félig a sziklába vájt kolostorhoz. A környék magas hegyekkel határolt távlataival kápráztatja el a látogatót, a környezet vörösés színe és a most méregzöld völgy a téli hideg és a jeges szél ellenére hosszú percekre a kilátóhoz szegezi a bábmészködőt. Akivel csak összefutunk, kedves: a montenegróiak értékelik, ha valaki röviden is, de beszélget velük. Tapasztalt vezetőm elvisz egy ismeréséhez is. Elegáns, mozivásznonra kívánczozó arcú idős férfi, hosszú szipkával szívott cigarettával és keresztbevetett lábakkal. Rövid, mindössze kávényi csevej, még egy cigaretta, majd egymás hátának lapogatása és indulás.

*

Szedelőzködik az öregember is. A hangsúlyt leviszi és többet nem mond. Tölt még egy kilépőt, aztán elköszönünk, és becsukja maga mögött a kaput. Úgy látjuk, a jövőnek veszi az irányt, szuggesztív jelenléte viszont még jó ideig bennünk marad. Hosszasan nézünk utána, így látjuk, amint múltjait cipelve bakancsai mély nyomokat hagynak a sárban.

A kolostort alapító Ostrogi Szent Vazul hamvait egy ereklyetartóban ma is a a barlangtemplomban őrzik (Ostrog, Montenegró)